

Islamic Maaref University

Scientific Journal
ISLAMIC REVELUTION STUDIES

Vol. 21, Summer 2024, No. 77

Characteristics of English Historiography and the Production of Reverse Narratives in Recording the Developments of Contemporary Iran

Mohsen Momeni ¹

1. PhD Student in Islamic Revolution Teaching, Qom, Iran.
karbala.m@gmail.com

Abstract Info	Abstract
Article Type: Research Article Received: 2023.06.24 Accepted: 2024.01.16	<p>The issue that this research seeks to answer is the study of some characteristics of English historiography in the way it narrates contemporary Iranian history. The English have written history for different periods of Iran, whether pre-Islamic Iran, Islamic Iran, or contemporary Iranian history, to the extent that they were able to. Studying the works and writings of English historians leads us to characteristics that are repeated in most of these works and, overall, indicate a style of historiography that we call "English historiography." This historiographical method has several important criteria and characteristics: "the dominance of a self-interested and colonialist perspective", "recording the smallest details with the aim of increasing the circle of information", "careful not to reveal the role of England in the events", "denoting the servants of the nation as traitors and vice versa" and other cases that include more than ten cases. In the present article, we will discuss two of the most important of these characteristics, namely "colonial perspective" and "intelligence aristocracy", along with numerous examples from English sources and reports about contemporary Iran.</p>
Keywords	Colonialism, England, Orientalism, History, English Historiography, Contemporary History of Iran, Historiography of the Islamic Revolution.
Cite this article:	Momeni, Mohsen (2024). Characteristics of English Historiography and the Production of Reverse Narratives in Recording the Developments of Contemporary Iran. <i>Islamic Revolution Studies</i> . 21 (2). 49-74. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.43
DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.43
Publisher:	Islamic Maaref University, Qom, Iran.

Introduction

The British historiography, considered as a component of colonial historiography also known as Orientalist historiography, is based on features the understanding of which would play a pivotal role in neutralizing the enemy's plans. This method of historiography is composed of several important criteria the most highlighted of which include: "dominance of a benefit-seeking and colonial view", "recording of the smallest details with the aim of expanding the scope of information", "caution regarding non-disclosure of the role of the Great Britain in events", and "introducing the parties serving the nation as traitors or vice versa". This list will continue to include around 10 similar items. The present research study aims at answering the question of what the most important features of the British historiography and its manifestations are.

Methodology

Given the multiple English sources in the form of itinerary, report writing, travelogue, and diary, the present study follows the citing/documenting methodology, with memories and reports recorded by the British agents in contemporary Iran as the main material.

Discussion

Although the review of foreign sources has generally been a neglected factor in the formulation of the Iranian history, some contemporary scholars have taken to survey, with a critical look, the historiography of colonial sources. Yaqub Tavakoli in his book entitled "Stylistics of Iran's Contemporary Historiography with an Emphasis on Islamic Revolution", the late Ali Abolhasani (Monzer) in his book "Sheikh Fazlullah Noori and the Historiography School of the Constitutional Revolution", Abdollah Shahbazi in his book "Jewish and Parsi Plutocrats: British Imperialism and Iran", and Musa Najafi in his essay titled "Historical Reasonability, Iran's Contemporary Historiography, and Criticism of Faulty Approaches" published in the book "Historical Insight" have studied the intervention of foreigners in Iran's historiography and criticized the Orientalist historiographical trend. As the features of the British historiography have never been discussed in detail and experts have failed to thoroughly criticize and evaluate the English sources as regards Iran's contemporary history, the present study could be considered as an innovation of its kind. Meanwhile, the study focuses on features like "a merely colonial and benefit-seeking look on Iran" and "precise data and information dominance regarding Iran" more than others and brings examples to support its view.

Conclusion

As much as the historical role of Great Britain in the developments of Iran's contemporary history is undeniable, so is its efforts to manipulate the historiography of Iran as well as to diverge from the truth with the aim of disturbing the collective memory of the Iranian people. Great Britain has always followed a discursive dominance approach and tried to display the events, as it favors, in the minds of people, so that the audience would judge things the way the Britons decide rather than the way the truth dictates!

Great Britain has defined various objectives for itself through its multiple historiographical methods including the information dominance over Iran in terms of military aspects and in an effort to cleanse its dark reputation in the historical memory of

the Iranians. The long-term and strategic objective of the Great Britain, though, is the annihilation of the historical identity of the Iranian people, well reflected in its endeavors in the realm of historiography. The colonial mindset, especially that of Britain and now the US, structured for dominance over countries and the depletion of their resources, has left the agents no choice but to use soft methodologies to manipulate the social memory of the nations; a goal they would be prepared to do anything to achieve. To neutralize the conspiracy in terms of historiography, the following strategies have proved to be effective:

- Strengthening the critical approach to British historiography in seminary schools, universities, and scientific forums;
- Omission of English sources from school books; and
- Invigorating the historiography of the Islamic revolution.

It is expected that the above-said strategies should offset, to a great extent, the negative impacts of the British historiography on the recording of Iran's contemporary history. With the vitalizing of the historiography of the Islamic revolution, it is hoped that the new generations will get to know the rich culture and history of the Islamic Iran.

References

Books

- Abdollahi, Meysam. (2014). *Ayatollah Khomami: Gilan's Legitimists and Their Leader during Persian Constitutional Revolution*. Sahife Marefat Publications.
- Bishop, Stock, Lynch, Layard, and Wilson. *Essay on Bakhtiari Territory and Khuzestan Nomads*. Translated by Mehrab Amiri in 1992, Farhangsara Publications.
- Browne, Edward Granville. (1893). *A Year Amongst the Persians*. Translated by Mani Salehi in 2018. Akhtaran Publications.
- Curzon, George Nathaniel. *Persia and the Persian Question (1892)*. Translated by Gholamali Vahid Mazandarani in 2008. Tehran: Elmifarhangi Publications.
- Davari, Reza. (2007). *About West*. Tehran: Hermes Publications.
- Landor, Arnold Henry Savage. *Across Coveted Lands (1902)*. Translated by Aliakbar Abdolrashidi in 2013. Tehran: Ettelaat Publications.
- Layard, Austen Henry, Sir. *Early Adventures in Persia (1887)*. Translated by Mehrab Amiri in 1988. Vahid Publications.
- Rabino, Hyacinth Louis. *Diplomats and Consulates of Iran and Britain*. Translated by Gholamhossein Mirzasalehi in 1984. Iran's History Publications.
- Shahbazi, Abdollah. (1991). *The Rise and Fall of the Pahlavi Dynasty*. Tehran: Ettelaat Publications.
- Shahbazi, Abdollah. (1999-2004). *Jewish and Parsi Plutocrats: British Imperialism and Iran*. Tehran: Political Studies and Research Institute.
- Skrine, Sir Clarmont Percival (OBE). (1962). *World War in Iran*. Translated by Gholamhossein Salehyar. Printing and Publications Organization.
- Wright, Sir Denis Arthur Hepworth. (1977). *The English Amongst the Persians*. Translated by Gholamhossein Sadri Afshar. Tehran: Akhtaran Publications.

Essays

- Poorbakhtiar, Ghaffar. (2004). *British Agents and Travelers in the Land of Bakhtiari Tribe*. History of Foreign Relations Journal: No. 16, pp. 42-45.
- Abdollahi, Meysam. (2018). *Rabino's Outcome: The British Vice-consul in Rasht*. Historical Studies Quarterly. No. 61: pp. 46-81.
- Ghorbanpoor, Farshad. (2011). *The Life and Era of Rabino*. Payam Baharestan Quarterly. No. 11: pp. 959-990.

English References:

- Calcutta General Staff (1916). *Who's who in Persia?*. Calcutta: India.
- Lorimer, John Gordon. (1915). *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*. Vol. I: Historical. Calcutta: superintendent government printing India.

Websites:

- farsi.khamenei.ir
- mshrgh.ir/653018 ("Why is Churchill Not Hated in Iran?" by Yaqub Tavakoli)

أضواء علي ميزات كتابة التاريخ من قبل البريطانيين وإنتاج الروايات المعكوسة في تسجيل تطورات إيران المعاصرة

محسن المؤمني^١

١. طالب دكتوراه في تدريس المعارف الإسلامية، فرع الثورة الإسلامية، جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

karbala.m@gmail.com

معلومات المادة	ملخص البحث
نوع المقال: بحث	إنّ الموضوع الذي يسعى البحث وراء دراسته هو بعض ميزات كتابة التاريخ من قبل البريطانيين في أسلوب سرد تاريخ إيران المعاصرة. قد كتب البريطانيون لفترات إيران المختلفة على قدر المستطاع، سواء كانت إيران ما قبل الإسلام، أو إيران الإسلامية أو تاريخ إيران المعاصر. توصلنا دراسة كتب المؤرخين البريطانيين إلى مؤشرات تكررت في معظمها، وفي النهاية تدلنا على أسلوب لكتابة التاريخ الذي نسميه «كتابة التاريخ من قبل البريطانيين». ولهذا الأسلوب في كتابة التاريخ عدة معايير ومؤشرات مهمة: «سيطرة الرؤية النفعية والاستعمارية» و«تسجيل أصغر التفاصيل لتوسيع نطاق البيانات» و«الاهتمام بعدم كشف الدور البريطاني في الأحداث» و«تعريف خادمي الشعب كالخونة والعكس» وعناصر أخرى التي تبلغ أكثر من عشرة. نتطرق في هذا المقال إلى ميزتين أكثر أهمية وهما «الرؤية الاستعمارية» و«السيطرة المعلوماتية» مع ذكر الأمثلة العديدة للمصادر والتقارير البريطانية حول إيران المعاصرة.
تاريخ الاستلام: ١٤٤٤/١٢/٠٥	
تاريخ القبول: ١٤٤٥/٠٧/٠٤	
الألفاظ المفتاحية	الاستعمار، بريطانيا، الاستشراق، التاريخ، كتابة التاريخ من قبل البريطانيين، تاريخ إيران المعاصرة، كتابة تاريخ الثورة الإسلامية.
الاقتباس:	المؤمني، محسن (١٤٤٦). أضواء على ميزات كتابة التاريخ من قبل البريطانيين وإنتاج الروايات المعكوسة في تسجيل تطورات إيران المعاصرة. مجلة علمية دراسات الثورة الإسلامية. ٢١ (٢): ٧٤ - ٤٩. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.43
رمز DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.43
الناشر:	جامعة المعارف الإسلامية، قم، إيران.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه علمی

مطالعات انقلاب اسلامی

سال ۲۱، تابستان ۱۴۰۳، شماره ۷۷

شاخصه‌شناسی تاریخ‌نگاری انگلیسی

و تولید روایت‌های وارونه در ثبت تحولات ایران معاصر

محسن مؤمنی^۱

۱. دانشجوی دکتری مدرسی معارف اسلامی گرایش انقلاب اسلامی، دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

karbala.m@gmail.com

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی (۷۴ - ۴۹)</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۰۳</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶</p>	<p>مسئله‌ای که این تحقیق به دنبال پاسخ به آن است، بررسی برخی از شاخصه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی در نحوه روایت تاریخ معاصر ایران است. انگلیسی‌ها برای ادوار مختلف ایران، چه ایران قبل از اسلام، چه ایران اسلامی و چه تاریخ معاصر ایران تا آنجایی که توانسته‌اند، تاریخ نوشته‌اند. مطالعه آثار و نوشته‌های تاریخ‌نویسان انگلیسی ما را به شاخصه‌هایی می‌رساند که در اکثر این آثار نیز تکرار شده و در مجموع دلالت بر سبکی از تاریخ‌نگاری دارد که آن را «تاریخ‌نگاری انگلیسی» می‌نامیم. این روش تاریخ‌نگاری چند معیار و شاخصه مهم دارد: «غلبه نگاه منفعت‌طلبانه و استعماری»، «ثبت کوچکترین جزئیات با هدف افزایش دایره اطلاعات»، «مراقبت نسبت به عدم افشای نقش انگلیس در حوادث»، «خائن معرفی کردن خادمین ملت و بالعکس» و موارد دیگری که بیش از ده مورد را شامل می‌شود. در نوشته حاضر به دو مورد از مهم‌ترین این شاخصه‌ها یعنی «نگاه استعماری» و «اشراف اطلاعاتی» همراه با بیان مصادیق متعدد از منابع و گزارش‌های انگلیسی درباره ایران معاصر می‌پردازیم.</p>
واژگان کلیدی	استعمار، انگلیس، شرق‌شناسی، تاریخ، تاریخ‌نگاری انگلیسی، تاریخ معاصر ایران، تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی.
استناد:	مؤمنی، محسن (۱۴۰۳). شاخصه‌شناسی تاریخ‌نگاری انگلیسی و تولید روایت‌های وارونه در ثبت تحولات ایران معاصر. <i>مطالعات انقلاب اسلامی</i> . ۲۱ (۲). ۷۴ - ۴۹. DOI: https://doi.org/10.22034/21.77.43
کد DOI:	https://doi.org/10.22034/21.77.43
ناشر:	دانشگاه معارف اسلامی، قم، ایران.

مقدمه

یکی از مهم‌ترین پایه‌های شکل‌گیری غرب مدرن، پدیده «استعمار» است. استعمار شعارها و ظاهری زیبا، اما باطنی مخرب دارد. «شرق‌شناسی» یکی از ابزارهای استعمار برای شناخت هرچه بیشتر مشرق زمین جهت بسط و گسترش فرهنگ و تمدن غرب در سرزمین‌های شرقی است.

یکی از حوزه‌های مطالعات شرق‌شناسی، «ایران‌شناسی» است. ایران همواره برای جریان استعمار حائز اهمیت بوده است. از آنجایی که ایران دارای ثروت‌های طبیعی فراوان بود و همچنین دروازه ورود به هندوستان به شمار می‌رفت، باعث شد تا کشورهایمانند پرتغال، هلند، فرانسه، روسیه، انگلیس و بعدها آمریکا، ایران را در کانون توجهات خود قرار دهند.

در میان استعمارگران، «انگلیس» از همه معروف‌تر است. انگلستان از زمان ورود به عرصه استعمار، همواره بر اساس یک ساختار مطالعاتی حساب‌شده و با برنامه حرکت کرده لذا شناخت نظام فکری حاکم بر دستگاه استعمار انگلیس، امری لازم و قابل‌توجه است.

انگلستان با تغییر در سبک سلطه، توانست غلبه‌ای بلندمدت و چند جانبه بر ملت‌ها داشته باشد. در این نوع از سلطه، غلبه سخت و نظامی، آرام آرام جای خود را بر غلبه نرم با پشتوانه‌های آماری و اطلاعاتی قوی از سرزمین‌ها و ساکنان آنها داد. شاید اولین کسی که بعد از جنگ‌های صلیبی طی اظهارنظری عنوان کرد که باید شیوه جنگیدن خصوصاً با مسلمانان را تغییر داد و از طریق ایجاد رابطه، بر آنها حکومت کرد، «راجر بیکن» (۱۲۹۴ - ۱۳۱۴ م) کشیش و فیلسوف انگلیسی بود که بعدازآن پیشنهاد اعزام هیئت‌های تبشیری به سایر سرزمین‌ها را مطرح کرد.

پس از آن و به مرور، شرق‌شناسان را در قالب‌هایی همچون هیئت‌های تبشیری، مبلغان دینی، سیاح، تاجر، سفیر و ایلچی و حتی درویشی و صوفیگری می‌بینیم، البته این حرف به این معنا نیست که همه شرق‌شناسان را جاسوس بدانیم، بلکه سخن در تغییر روش‌های مبتنی بر مطالعات شرق‌شناسی است که برآیند آن را می‌توان در تغییر سبک سلطه استعمار مشاهده کرد. (داوری، ۱۳۸۶: ۵۸)

درهرحال پژوهش در فرهنگ، تاریخ، عقاید، اخلاق، آداب و رسوم مسلمانان در دستور کار مستشرقین قرار گرفت. از همین‌جا شاهد شکل‌گیری موج عظیمی از تاریخ‌نگاری اسلامی توسط شرق‌شناسان هستیم. (شهبازی، ۱۳۷۷: ۱ / ۲۱۷ - ۳۵)

انگلیسی‌ها به لحاظ پژوهش، تحقیقات و مطالعات علمی، بیش از سایر رقبا در این مسیر قدم برداشتند، به همین دلیل حجم تولید محتوایی که ازسوی نویسندگان انگلیسی در قالب سفرنامه، گزارش، خاطرات، دائره‌المعارف، فرهنگ‌نامه و ... صورت گرفت، با دیگران قابل‌مقایسه نیست.

این افراد از مهندس، نقشه‌بردار و دیپلمات گرفته تا کشیش، پزشک، معلم، خبرنگار، نظامی، جهانگرد و ... همگی وظیفه‌ای مشخص و معینی بر عهده داشتند که عبارت بود از تلاش برای تأمین و حفظ منافع انگلستان.

در این بین کشور پهناور ایران از جهت قرارگرفتن در مسیر شاهراه جهانی، وسعت سرزمینی، دسترسی به آب‌های آزاد دنیا، بازار مصرف گسترده و از همه مهم‌تر به‌عنوان کلید فتح هندوستان، ارزش مضاعفی برای انگلیس داشت. دنیس رایت در این باره می‌نویسد:

در چشم انگلیس، کشور ایران همچنان که از یک قرن پیش بود، در حکم یک پاسگاه خارجی برای دفاع از هند شمرده می‌شد. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۳۳)

همچنین در سال‌های بعد با کشف معادن و منابع طبیعی خصوصاً نفت، اهمیت ایران برای انگلستان، ده‌ها برابر شد و ایران به جهت موقعیت جغرافیایی، ژئوپلیتیک و ژئواستراتژیک در درجه بالایی اهمیت قرار گرفت. پس بیش از هرچیز، برای چپاول بیشتر و سلطه بر ایران، اطلاعات انبوه و دقیق از ایران برای انگلیس در اولویت بود.

از این رو انگلیسی‌هایی که به‌عنوان شرق‌شناس و ایران‌شناس به ایران سفر می‌کردند، اعزامی از مراکز خاص و با مأموریتی از پیش تعیین‌شده بودند. عبدالله شهبازی معتقد است:

آکسفورد و کمبریج از دیرباز نخبه‌ترین عوامل سرویس اطلاعاتی انگلیس را پرورانده‌اند. (شهبازی، ۱۳۹۶: ۲ / ۶۸)

بنابراین دستگاه اطلاعاتی انگلیس با مدیریت این صحنه، از نخبگان، محققان، گردشگران و مسافرانی که به ایران مسافرت می‌کردند، بیشترین بهره را در این زمینه برد. به همین دلیل انگلستان دایره اطلاعات و جامعه آماری خود را تا آنجا که توانست گسترش داد و از آن در راه کسب منافع و حفظ سرمایه‌های خود استفاده کرد و ملت‌ها را از ریشه‌های فرهنگی و اصالت‌های ملی خود دور و آنها را دچار «بحران هویت» کرد.

بیان مسئله

تاریخ‌نویسی همواره یکی از مرسوم‌ترین ابزارهای سلطه‌گران علیه ملت‌های تحت سیطره بوده است. دروغ، القای هویت جعلی، بی‌هویت‌سازی، جعل تاریخ، تحریف وقایع و شخصیت‌ها از مهم‌ترین راهبردهای نظام سلطه در عرصه تاریخ‌نویسی بوده و هست.

انگلیسی‌ها به عنوان یکی از بزرگترین استعمارگران تاریخ، در هر جایی که وارد شدند، برای مردم آن سرزمین، تاریخ نوشتند و آرام‌آرام ریشه‌های تاریخی ملت‌ها که هویت آنها را شکل می‌داد، محو و نابود کردند. بنابراین «تاریخ‌نگاری انگلیسی» را می‌توان یکی از سبک‌های مهم تاریخ‌نگاری محسوب کرد که برای خود اصول، قواعد و شاخصه‌هایی دارد.

شناخت فرهنگ‌ها، آیین‌ها، آداب‌ورسوم، منابع طبیعی، جنگل‌ها، کوه‌ها، معادن، راه‌ها، روستاها و شهرها، نیروهای نظامی، تعداد سرباز، مقدار مهمات، توان رزم، مقدار آذوقه و سایر مسائل جزئی مربوط به نظامی‌گری و درمجموع شناخت هر آنچه در مسیر استعمار، راه را برای سلطه انگلیس هموار می‌کرد، اموری است که در تاریخ‌نگاری انگلیسی به وفور به چشم می‌خورد.

سفرها و کاردارهای انگلیس به ثبت جزئی‌ترین اطلاعات، وقایع و حوادث ملزم بودند. کمتر فرد انگلیسی را می‌توان یافت که وارد سرزمینی شده و در مورد آن چیزی ثبت نکرده باشد، از سفرنامه گرفته تا خاطرات و گزارش‌های روزانه. همین امر موجب بالارفتن قدرت اطلاعاتی و سیطره علمی انگلیس نسبت به سرزمین‌های تحت سلطه شده بود تا از این طریق بتواند برای آینده خود نیز برنامه‌ریزی کند و با آینده‌پژوهی صحیح و پیش‌بینی تمامی خطرهای آسیب‌ها، جای پای خود را برای سلطه، محکم‌تر سازد. با مروری بر مهم‌ترین منابع تاریخی نگاشته شده در دوران اخیر خصوصاً دوران قاجار و پهلوی به‌وضوح درمی‌یابیم که بخش قابل‌توجهی از تاریخ‌نگاری عصر قاجار و پهلوی کاملاً متأثر از تاریخ‌نگاری انگلیسی است. این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال است که: «مهم‌ترین شاخصه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی چیست و چه مصادیقی دارد؟»

تحقیق حاضر مبتنی بر روش نقلی - اسنادی با محوریت خاطرات و گزارش‌های مأموران انگلیس در ایران معاصر است.

همچنین این نوشتار، یک پژوهش ممتاز محسوب می‌شود؛ زیرا با جستجو در میان منابع و مقالات موجود، متوجه می‌شویم منبع یا مقاله‌ای که به‌طور خاص و منسجم بر شاخصه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی متمرکز شده باشد، متأسفانه یافت نشده و عمده منابع فعلی، با پذیرش و تکرار همان شاخصه‌ها، دقیقاً در چارچوب و پارادایم تاریخ‌نگاری انگلیسی حرکت می‌کنند، نه نقد آنها!

پیشینه تحقیق

عبدالله شهبازی در جلد دوم کتاب **ظهور و سقوط سلطنت پهلوی** مطلبی را با عنوان «مکتب اردشیرجی در تاریخ‌نگاری معاصر ایران» در مورد شخصیت اردشیرجی به عنوان یکی از مهم‌ترین عناصر

دستگاه اطلاعاتی انگلیس در ایران و تأثیر او در تاریخ‌نگاری معاصر می‌آورد. سپس شش مؤلفه را به‌عنوان ساختار این مکتب تاریخی نام می‌برد که می‌توان آن را بخشی از مؤلفه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی نام برد. (شهبازی، ۱۳۹۶: ۲ / ۱۶۰)

۱. برجسته‌سازی نقش روسیه، عثمانی و آلمان در حوادث ایران در سال‌های جنگ جهانی اول و پس از آن با هدف تقلیل نقش انگلستان در حوادث ایران؛

۲. ارائه تحلیل اشتباه به مخاطب با هدف پنهان‌سازی نقش اصلی انگلستان در عقب ماندگی و حوادث سرنوشت‌ساز ایران؛

۳. بیان تاریخ و تحلیل مغرضانه و همراه با کینه نسبت به نهضت‌های آزادی‌خواهانه چهارگوشه ایران؛

۴. ترسیم چهره‌ای کریه، خشن و عقب مانده از روحانیت شیعه؛

۵. تطهیر رضاخان به عنوان سرکوب‌گر عشایر با توجیه نیاز کشور به استقلال؛

۶. توجیه دیکتاتوری رضاخان و ارتباط او با انگلیسی‌ها با ادبیات شعر و داستان و حماسه.

یعقوب توکلی نیز در مصاحبه با مشرق‌نیوز درباره تاریخ‌نگاری انگلیسی می‌گوید:

شما ببینید چطور انگلستان با کمترین جمعیت در دنیا، توانست بیشترین غلبه در عرصه سیاست خارجی را داشته باشد، نه از طریق عنصر نظامی بلکه از طریق عناصر فرهنگی در خدمت استعمار.

وی در ادامه به یکی از ویژگی‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی اشاره می‌کند:

یک ویژگی عجیبی که انگلیسی‌ها دارند، این است که توجه دارند هر جایی که نقش داشتند، نقش خودشان را مخفی کردند، اما هر جایی که نقش نداشتند، برای خودشان نقش‌سازی کردند ... (mshrgh.ir/653018)

چارچوب نظری

به لحاظ نظری، تاریخ‌نگاری تحت تأثیر جریان‌ها، سبک‌ها و روش‌های متعدد است. در میان این جریان‌ها، تاریخ‌نگاری انگلیسی نیز جایگاه ویژه‌ای دارد که البته به واسطه غلبه رویکردهای مشهور در عرصه تاریخ‌نگاری، کمتر مورد نقد و بررسی تاریخ‌پژوهان قرار گرفته، اما در این بین، برخی از نویسندگان متعهد، به بررسی رویکردهای وارداتی و غیروبومی نیز پرداخته‌اند و ماهیت چارچوب‌های نظری تحمیلی در عرصه تاریخ‌نگاری را افشا کرده‌اند!

به عنوان مثال، یعقوب توکلی در کتاب *سبک‌شناسی تاریخ‌نگاری معاصر ایران*، با تأکید بر

تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی مهم‌ترین سبک‌های تاریخ‌نگاری را همراه با ذکر مواردی، احصا نموده و به آسیب‌شناسی تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی پرداخته است.

همچنین مرحوم علی ابوالحسنی (منذر) در کتاب **شیخ فضل‌الله نوری و مکتب تاریخ‌نگاری مشروطه**، مهم‌ترین شاخصه‌های تاریخ‌نگاری مشروطیت را ذکر کرده و به آسیب‌شناسی منابع مشهور - که راوی غالب در تاریخ مشروطه هستند - پرداخته است.

عبدالله شهبازی نیز در کتاب **زرسالاران یهودی و پاسبی، استعمار بریتانیا و ایران**، تاریخ‌نگاری استعمار را مورد کنکاش قرار داده و در سایر تک‌نگاری‌ها، به معرفی و نقد برخی از افراد یا جریان‌های همسو با استعمار در ایران، هند و عثمانی التفات نشان داده است.

نیز موسی نجفی به عنوان یکی از منتقدین تاریخ‌نگاری است که می‌توان به برخی از نظریات ایشان در سراسر کتاب‌ها و مقالات‌شان اشاره کرد. وی در مواردی مانند مقاله «عقلانیت تاریخی و تاریخ‌نگاری معاصر ایران و نقد رویکردهای ناصواب» در کتاب **بصیرت تاریخی**، ورود بیگانگان به عرصه تاریخ‌نگاری ایران را مورد نقد قرار داده و به نقد جریان تاریخ‌نگاری مستشرقین پرداخته است.

همچنین می‌توان مجموع مباحث استاد قاسم تبریزی را در نقد جریان تاریخ‌نگاری مستشرقین با عنوان «تاریخ‌نگاری شرق‌شناسان در ایران» در مصاحبه مفصل ایشان با خبرگزاری رسا مشاهده کرد که به این بحث از زوایای مختلف پرداخته است. (<https://rasanews.ir/002mM5>)

آنچه گفته شد، مهم‌ترین منابعی است که کم و بیش، تاریخ‌نگاری مستشرقین و تا حدودی انگلیسی‌ها برای ایران را مورد ارزیابی قرار داده و درصدد افشای جریانی است که تمام سعی خود را بر آن داشته تا با فراهم کردن چارچوب‌های نظری مورد نظر خود و تحمیل آنها بر تاریخ‌نگاری ایران، اهداف استعماری و شوم خود را محقق سازد.

مهم‌ترین شاخصه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی

برای تاریخ‌نگاری انگلیسی بیش از ده ویژگی و شاخصه استخراج شده است که در متن حاضر تنها به دو شاخصه اصلی آن تا حد امکان پرداخته می‌شود:

۱. نگاه صرفاً استعماری و منفعت‌طلبانه نسبت به ایران

یکی از مهم‌ترین شاخصه‌های تاریخ‌نگاری انگلیسی، نگاه استعماری و منفعت‌جویانه به کشورهاست. نگاه منفعت‌طلبانه انگلیس به ایران را می‌توان به وفور در میان متون آنان یافت. یکی از مهم‌ترین این منابع کتاب لُرد کرزن با نام **ایران و قضیه ایران** است.

لرد کرزن در این کتاب می‌نویسد:

بی‌اعتنایی در کار ایران؛ یعنی از دست دادن تجارتی که هم‌اکنون مایه ارتزاق هزاران نفر از هم‌وطنان ما و افراد هندی است و توجه دوستانه در کار ایران نتیجه‌اش تهیه کار بیشتر برای کشتی‌ها و کارگران و دستگاه‌های بافندگی انگلستان است. (کرزن، ۱۳۹۶: ۷۲۰ / ۲)

نگاه منفعت‌طلبانه که ناشی از خوی استعماری فردی مانند لرد کرزن است، به‌وضوح از لابه‌لای این‌گونه اظهارات به‌ظاهر دوستانه نمایان است. او با اظهار امیدواری از اینکه اطلاعات مندرج در دو جلد کتابش به‌ویژه **ارقام و محاسبه‌هایی که در باب تجارت ایران و انگلیس** ذکر کرده، توانسته باشد اهمیت ایران را مشخص سازد، دست به تاریخ‌نگاری برای ایران زده است!

همچنین به عنوان مثال می‌توان از آرنولد هنری ساویچ لندور (۱۸۶۵ - ۱۹۲۴ م) نام برد که در کتاب **ایران در آستانه مشروطیت** نگاهی کاملاً منفعت‌طلبانه به ایران دارد. لندور در سال‌های منتهی به مشروطه وارد ایران شد. او در سفر خود به گیلان هنگامی که نسبت به احداث مسیر رشت به انزلی توسط روس‌ها باخبر شد، بسیار عصبانی شده، و می‌گوید که ما باید زودتر از روسیه این امتیاز را می‌گرفتیم. همچنین نسبت به تولید ابریشم و صنعت نوغان در شمال کشور بسیار پیگیر است. نامبرده که از راه بندر انزلی وارد ایران شده، در سر راه خود به رشت و تهران و سایر شهرها، به هر منطقه‌ای که می‌رسد آنجا را از نظر آب‌وهوا، نوع خاک حاصلخیز، محصولات کشاورزی، بازار و تجارت، مقدار فروش اجناس انگلیسی در بازار آن منطقه مثلاً مقدار فروش پارچه منچستر در بازار رشت، بررسی میزان نفوذ رقبای تجاری مثل روسیه در آن منطقه، هتل و اقامتگاه‌های تفریحی و ... به‌طور دقیق موردبررسی قرار می‌دهد.

یک. راه آهن ایران، در خدمت منافع انگلیس!

نگاه منفعت‌جویانه انگلیس به ایران که در تاریخ‌نگاری آنان موج می‌زند را در نوشته‌های «دنيس رایت» نیز می‌توان دید. او به‌صراحت تعیین مرزهای ایران توسط انگلیس را بیان می‌کند و می‌نویسد:

یکی از علل علاقه انگلیس به ایران این واقعیت است که در تثبیت همه مرزهای آن، جز مرز شمالی با روسیه در خاور دریای خزر دست داشته است و حتی در آنجا هم انگلیس سعی کرد دخالت کند، ولی روسیه موافقت نکرد. (رایت، ۱۳۸۵: ۱۹۱)

بنابراین انگلیس هرگز خدمتی به ایران نکرده و هر قدمی برمی‌دارد در جهت منافع خویش است؛ تأسیس یا مدیریت تلگراف و تلگراف‌خانه‌ها، چاپارخانه‌ها، پست‌خانه‌ها، جاده‌های عرابه‌رو و بعداً راه‌آهن همگی در

خدمت منافع انگلستان بود تا آبادانی ایران! انگلیس اگر هم کاری در ایران انجام داده، برای سهولت در بازرگانی و فروش بیشتر کالا و کسب سود بیشتر و یا به جهت اغراض نظامی و امنیتی بوده است.

به عنوان مثال دنیس رایت چنان «ژولیوس روتر» را معرفی می کند، گویی هیچ پیوندی بین او و دولت انگلیس نبوده و او فقط یک بازرگان معمولی بوده است. وی در ماجرای راه آهن تنها علاقه روتر در احداث راه آهن از دریای خزر به خلیج فارس را دلیل اخذ امتیاز روتر از شاه ایران در سال ۱۸۷۲ می داند! (رایت، ۱۳۸۵: ۱۸۸)

در حالی که احداث راه آهن توسط انگلیس در ایران یک پروژه کاملاً استعماری - نظامی بوده و اگر انگلستان واقعاً برای بازرگانی و کسب سود بیشتر به دنبال تأسیس راه آهن بود، مسیرهای بهتری را انتخاب می کرد تا لااقل راه آهن از شهرهای اصلی ایران عبور کند که البته چنین نکرد!

ناگفته نماند که تاریخ نگاری انگلیسی در ماجرای احداث راه آهن تماماً هیچ گاه به این مسائل اشاره نکرده و این نکته را نیز نمی گوید که کار نیمه تمام روتر را رضاخان در سال ۱۹۲۷ تمام کرد و خط آهن جنوب به شمال ایران را تنها برای اهداف استعماری و نظامی انگلیس - البته از جیب ملت ایران - تکمیل کرد! جزئیات نقش انگلیس در ساخت راه آهن را می توان در آثاری همچون سفرنامه «آرنولد تالبوت ویلسون» و همچنین خاطرات «غلامرضا مصور رحمانی» در کتاب **کهنه سرباز** مطالعه کرد.

دو. نگاه منفعت طلبانه انگلیس به مناطق بختیاری ایران

یکی دیگر از مناطقی که انگلیسی ها با نگاهی کاملاً منفعت جویانه به آن نگرسته اند، منطقه بختیاری است. منطقه بختیاری شامل دو قسمت سردسیر (چهارمحال) و گرمسیر (خوزستان) همواره در تاریخ معاصر ایران، مورد رفت و آمد انگلیسی ها بوده است. انگلیسی ها انگیزه خود را از مسافرت به این مناطق، گردشگری و آشنایی با این سرزمین ذکر کرده اند، در حالی که هدف و انگیزه آنها فراتر از این امر بوده است. انگلیسی ها پس از شناخت کامل این منطقه توانستند امتیازات مهمی اخذ کنند، مانند امتیاز «کشتیرانی در رود کارون»، «احداث جاده کاروان رو بختیاری» توسط شرکت انگلیسی «لینچ» و به ویژه امتیاز استخراج و بهره برداری از نفت در مسجد سلیمان.

انگلیسی هایی که به میان ایل بختیاری سفر کرده و مدتی در میان آنان حضور داشته اند، طیف وسیعی از مبلغان دینی، پزشکان، بازرگانان، باستان شناسان و مأموران سیاسی - نظامی را تشکیل می داده اند، مانند: «ادوارد استاک»، «پتر آوری»، «ایزابلا بیشوب»، «آلن چارلز ترات»، «سرهنک جیکاک»، «والنتین چیرول»، «درویش علی»، «هنری راولینسون»، «سرهنک ساویر»، «ویکتوریا وست»، «هارست سیر»، «هنری لایارد»، «دیوید لوریمر»، «هنری بلوس لینچ»، «الیزابت مکین روز»، «جورج مکنزی»،

«آرنولد ویلسون»، «ایزاک هارت»، «دکتر یانگ»، «کنل بل» و ... (پوربختیار، ۱۳۸۲: ش ۱۶) هر یک از افراد نام‌برده، در تاریخ‌نگاری دستی دارند و تاریخ ایران خصوصاً منطقه بختیاری را نگاشته‌اند. شرکت برادران لینچ و به‌ویژه شرکت نفت ایران و انگلیس برای حفظ و ادامه منافع خود لازم می‌دید که اشخاص مورد اعتماد خود را برای شناسایی منطقه و کسب اطلاعات لازم، به منطقه بختیاری اعزام کند. این افراد باید از دانش، زیرکی، هوش و اراده بالایی برخوردار باشند تا بتوانند مأموریت‌های خود را به‌صورت کامل انجام دهند.

«ادوارد استاک» خاطرات سفر خود به مناطق بختیاری را در دو جلد تحت عنوان «شش ماه در ایران» به رشته تحریر درآورد و در سال ۱۸۸۲ م در لندن منتشر ساخت. این نوشته ترجمه و در کتاب *سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان* چاپ‌شده است. (بیشوب، استاک، لینچ، لایارد، ویلسون، ۱۳۷۱: ۱۹۹)

یکی دیگر از افرادی که جزء حلقه تاریخ‌نگاران انگلیسی محسوب می‌شود، «پیتز آوری» است. او مدتی از سال‌های جوانی خود را در منطقه بختیاری گذرانده و برای تاریخ معاصر ایران نیز کتاب نوشته است. نامبرده که یک مورخ انگلیسی و استاد دانشگاه کمبریج بود، به هنگام ملی شدن صنعت نفت در ایران حضور داشت. تاریخ‌نگاری ملی شدن صنعت نفت نیز تا حدودی متأثر از نگاه‌های اوست. پیتز آوری درباره تاریخ، ادبیات و فرهنگ ایران مقالات و کتاب‌هایی را به رشته تحریر درآورد که ازجمله آنها کتاب *تاریخ معاصر ایران* است که به فارسی ترجمه و در سه جلد منتشر شده است. نگاه صرفاً مادی و منفعت‌مدارانه به ایران ازسوی انگلیسی‌ها که ناشی از خوی استعماری آنهاست را می‌توان در منابع متعددی از آنها پیگیری و ردیابی کرد که در اینجا تنها به ذکر همین چند مورد کفایت می‌شود.

۲. اشراف اطلاعاتی و آماری دقیق نسبت به ایران

یکی از مواردی که به وفور در تاریخ‌نگاری انگلیسی به چشم می‌خورد، غلبه اطلاعاتی انگلیسی‌ها نسبت به مناطق مختلف ایران است؛ اطلاعاتی ریز و دقیق، از افراد و شخصیت‌ها تا جغرافیا و اماکن. ازجمله عواملی که موجب می‌شد تا انگلیسی‌ها اطلاعات مختلف را به صورت جزئی و دقیق بررسی و ثبت کنند، برتری بر دشمن در عرصه‌های نظامی بود. با توجه به اینکه حفظ کمپانی هند شرقی به عنوان شاه‌رگ حیاتی انگلیس از اهمیت بسزایی برخوردار بود، انگلستان تمامی مناطقی که احتمال درگیری و حمله ازسوی رقبا خصوصاً روسیه تزاری و فرانسه بود را شناسایی دقیق می‌کرد تا از این طریق ظرفیت‌های مختلف مناطق را بداند و مانع غافل‌گیری ازسوی دشمن شود.

همچنین اشراف اطلاعاتی نسبت به آیین، سنن، فرهنگ، آداب و رسوم، کوه‌ها و جنگل‌ها، محصولات کشاورزی و ... به انگلیس قدرت اطلاعاتی چشمگیری می‌داد که این هژمونی اطلاعاتی، تأثیر روانی فراوانی بر حکام و کارگزاران و حتی مردم عادی داشت. وقتی که شاه یا صدراعظم ایران خود را در برابر اطلاعات یک انگلیسی، کوچک و حقیر می‌دید، قطعاً حاضر می‌شد تا پای هر معاهده‌ای را امضا کند. انگلیسی‌ها با تفوق و برتری اطلاعاتی خود بر ملت‌ها آنها را خلع سلاح می‌کردند.

نکته قابل توجه اینکه انگلیسی‌ها یکی از زیر ساخت‌های مناسب جهت جاسوسی و کسب اطلاعات که سیستم «تلگراف» بود را نیز فراهم کردند. پای شبکه جهانی تلگراف از اواسط قاجار به ایران باز شد، اما مدیریت آن در دست بیگانگان خصوصاً انگلیس بود. سفارت انگلیس سیاستش بر این بود که کارمندان خود را از قبیل فراشی، نامه‌بری، باغبانی و ... از پیروان بابی، زرتشتی، یهودی، ارمنی و سایر اقلیت‌ها قرار دهد و هرگز از شیعیان قرار ندهد. دنیس رایت نیز می‌گوید: مأموران تلگراف یا به عبارتی تلگرافچی‌ها نیز از میان ارامنه انتخاب می‌شدند. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۹۰)

لرد کرزن در این باره معتقد بود که بیشتر از هر چیز مأموران انگلیسی تلگرافخانه سبب به‌وجود آمدن ارزش و موقعیتی بودند که انگلستان در ایران به آنها دست یافته بود. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۹۵)

«ادوارد براون» نیز در خاطراتش آورده است که عمدتاً محل اسکان خود را تلگرافخانه‌ها قرار می‌داد. او می‌نویسد: نزدیک یک‌ونیم بعدازظهر به ده بید رسیدیم. دهکده‌ای کوچک که تقریباً از پانزده الی بیست کلبه، کاروان‌سرای مخرابه، پست‌خانه و دفتر تلگراف تشکیل شده است. به محض ورود، به دفتر تلگراف رفتیم و از طرف آقا و خانم بلیک، مورد استقبال محترمانه‌ای قرار گرفتیم و وقتی که فهمیدند من نمی‌توانم شب بمانم، متأسف شدند. (براون، ۱۳۹۷: ۲۶۴) به عبارتی تلگرافخانه‌هایی که براون در آنها اقامت می‌کرد، در واقع محل ارسال اطلاعات به سفارت انگلستان و پذیرایی از مأموران و جاسوسان انگلیسی بود که برای روزهای طولانی مجبور به سفر در خاک ایران برای مقاصد انگلستان بودند.

همچنین گزارش‌های مفصل انگلیسی‌ها از آداب و رسوم مردم بخش‌های مختلف ایران را می‌توان به‌منظور تاریخ‌نگاری انگلیسی تحلیل کرد. ذکر آداب و رسوم هر منطقه آن هم با جزئیات و حتی با تلفظ کلمات فارسی به کار برده شده در مهمانی‌ها، مراسم و ... گزارش دقیقی از خلیات ایرانیان است تا استعمارگران انگلیس بتوانند با سلطه بر روحیات، اخلاق و آداب ایرانیان به اهداف خود برسند. نمونه‌ای از این گزارش‌ها را می‌توان در خاطرات «اسکرین»، سر کنسول انگلیس در مشهد مشاهده کرد. اسکرین از کنار این امر به راحتی عبور نکرده و با نقل جزئیات، مسیر را برای سلطه فرهنگی انگلیس هموار کرده است. (اسکرین، بی‌تا: ۹۰ - ۸۷)

در ماجرای امتیاز توتون و تنباکو به کمپانی رژی نیز انگلیسی‌ها اطلاعات دقیقی از میزان تولید توتون و تنباکوی ایران داشتند، آماری که شاه و اطرافیانش از شنیدن آن غافل گیر شدند!

یک. نقش خانواده «رابینو» در تاریخ‌نگاری انگلیسی برای ایران

هژمونی اطلاعاتی انگلیسی‌ها درباره ایران به حدی است که در برخی موارد تعداد نوشته‌های آنها و تولیدات مکتوب‌شان انسان را به شگفتی و تعجب وامی‌دارد. «ژوزف رابینو» (اولین رئیس بانک شاهی ایران) و پسرش «لویی رابینو» (نائب کنسول انگلیس در رشت) که از یهودیان متصل به شبکه زرسالاری جهانی، ازجمله انگلیسی‌های پر کاری بودند که تعداد زیادی کتاب و مقاله درباره ایران نگاشته‌اند. (عبداللهی، ۱۳۹۷: ۶۱ / ۸۱ - ۴۶)

ژوزف رابینو از اتباع یهودی‌تبار فرانسه و کارمند بانک لیون بود. بانک شاهنشاهی ایران در سال ۱۳۰۶ ق توسط یک سرمایه‌دار انگلیسی به نام رویتر در ایران ایجاد شد و ریاست آن بر عهده ژوزف رابینو، بعد از تابعیت انگلیسی، نهاده شد. لرد کرزن می‌نویسد:

موقع مسافرتم بانک شاهنشاهی در همان خیابانی که سفارت بریتانیا واقع است، محلی تهیه و شروع به کار کرد و آقای رابینو مدیر شایسته آن منتخب شد. وی قبل از آن مدیر شعبه بانک اعتبارات لیون در قاهره بود. (کرزن، ۱۳۸۷: ۱ / ۶۱۸)

دنيس رايت نیز می‌نویسد:

نخستین مدیر کل بانک شاهی در تهران، مرد فرانسوی - یهودی نسبی - بود به نام ژوزف رابینو دی بورگوماله که قبلاً در قاهره در شعبه بانک فرانسوی لیون به کار مشغول بود و به تابعیت بریتانیا درآمده بود. (رايت، ۱۳۸۵: ۱۲۶)

مقالات و کتب ژرف رابینو درباره ایران عبارتند از:

۱. مقاله «بانکداری در ایران: مبانی، تاریخ و چشم انداز آن» که در فوریه ۱۸۹۲ م در ۵۶ صفحه به زبان انگلیسی نوشته و در شماره ۱۲ مجله **مؤسسه بانکداران در لندن** منتشر شده است.
۲. کتاب **عملکرد امپریال بانک ایران** که در واقع گزارش کار بانک شاهی است. این اثر در ۱۵ مارس ۱۸۹۷ م به زبان انگلیسی منتشر شد.
۳. مقاله «گزارش یک اقتصاددان در ایران» که در مجله **انجمن آماری سلطنتی لندن** به زبان انگلیسی در ژوئن ۱۹۰۱ م منتشر شد.
۴. مقاله «گفتگو با شیخ هادی مجتهد» که در **فصلنامه جهان اسلام** در شماره ۲۸ در سال ۱۹۱۴ م

در پاریس و به زبان فرانسوی منتشر شد. این مقاله یادداشت کوتاهی درباره گفتگوی رابینو با شیخ هادی نجم‌آبادی، روحانی متهم به ازلی‌گری در تهران است که بعد از شیوع وبا در سال ۱۸۹۲ م در تهران و مرگ جمع فراوانی از مردم و ناتوانی دولت برای مهار آن صورت گرفته است. در این گفتگو نظرات مشترکی از سوی شیخ هادی و رابینو مطرح شده و رابینو از این اشتراک دیدگاه خوشحال بوده و تجلیل شایسته‌ای از وی کرده است.

وقتی ژوزف رابینو کارمند بانک لیون فرانسه بود، فرزندش لویی در ۲۷ ژوئیه ۱۸۷۷ (۵ مرداد ۱۲۵۶ ش) در همین شهر متولد شد. هنگامی که پدرش به ریاست شعبه قاهره و اسکندریه منصوب شد، او نیز همراه پدر ساکن مصر گردید. (رابینو، ۱۳۶۳: ۵)

چند سال بعد که پدر به ریاست بانک شاهنشاهی ایران انتخاب شد، لویی رابینو (۱۸۷۷ - ۱۹۵۰ م) نیز وارد تهران شد (۱۲۷۴ ش) و به منشی‌گری پدرش پرداخت. او شش سال در تهران و در کنار پدرش سکونت داشت و ماموریت‌هایی مثل اداره راه شوسه تهران به قم را که به بانک شاهنشاهی واگذار شده بود، انجام داد. رابینو در سال ۱۲۷۹ ش مامور شد تا شعبه‌ای از آن بانک را در کرمانشاه ایجاد کند. در فوریه ۱۹۰۳ (۱۲۸۲ ش) به استخدام کنسولگری انگلیس در کرمانشاه درآمد. (قربان‌پور، ۱۳۹۰: ۱۱ / ۹۶۱)

با شروع مشروطه در شهریور ۱۲۸۵ ش برخی مشروطه‌خواهان رشت در کنسولگری انگلیس تحصن کردند. خبر این تحصن به سفارتخانه انگلیس در تهران رسید و چرچیل کاردار سفارت از تهران به رشت رفت و با سران متحصنین دیدار و گفتگو کرد. چرچیل به آنها اطمینان داد که از آنها به وجه شایسته‌ای حمایت کند و این‌چنین بود که ۱۳ روز بعد رابینو را به عنوان نماینده دولت انگلیس در ۲۰ مهر ۱۲۸۵ به رشت فرستاد. رابینو خیلی زود با مشروطه‌خواهان سکولار رشت ارتباط برقرار کرد و فصل جدیدی از فعالیت‌های او شکل گرفت. (عبداللهی، ۱۳۹۳: ۳۱۱)

رابینو از آغاز ورودش به گیلان نگارش مطالب مهم را شروع کرد و علاوه بر گزارش به سفارت انگلیس در تهران، یادداشت‌هایی هم برای خود نوشت. اولین یادداشت او به تاریخ ۱۷ اکتبر ۱۹۰۶ م (۱۲۸۵/۷/۲۵ ش - ۲۸ شعبان ۱۳۲۴ ق)؛ یعنی سه روز بعد از ورودش و آخرین آنها به تاریخ ۱ نوامبر ۱۹۱۰ م (۱۲۸۹/۸/۱۰ ش - ۲۷ شوال ۱۳۲۸ ق) است. رابینو در یادداشت‌هایش هیچ نقشی از خود به یادگار نگذاشته و همان‌طور که در تاریخ‌نگاری انگلیسی در «کتاب آبی» - شاهد هستیم که رابینو خود از نویسندگان آن است و گزارش‌های مربوط به رشت به‌طور عمده گزارش‌های او به سفارت انگلیس در تهران است - دولت انگلیس نقش خود و نیروهای انگلیسی را سانسور کرده و انگار که آنها فقط شاهد وقایع مشروطه گیلان بوده‌اند و هیچ نقشی در آن نداشته‌اند!

- مهم‌ترین تألیفات لویی رابینو که درباره ایران و گیلان نوشته است عبارتند از:
 ۱. آلبوم سکه‌ها، نشان‌ها و مهرهای پادشاهان ایران (از ۱۵۰۰ تا ۱۹۴۸ م)؛
 ۲. دیپلمات‌ها و نمایندگان کنسول‌های ایران و انگلیس (رابینو در ابتدای این کتاب متنی در تمجید از سیدحسن تقی‌زاده نوشته و کتاب را به او تقدیم کرده)؛
 ۳. صنعت تخم نوغان در ایران؛
 ۴. صورت جراید ایران و جرایدی که در خارج ایران به زبان فارسی طبع شده است؛
 ۵. فرمانروایان گیلان؛
 ۶. فرهنگ جغرافیایی کرمانشاه؛
 ۷. فومن؛
 ۸. قبایل لرستان - مدال‌های قاجاری؛
 ۹. کشت برنج در گیلان و دیگر ولایات جنوب دریای کاسپین؛
 ۱۰. گزارشی از کردستان؛
 ۱۱. مازندران و استرآباد؛
 ۱۲. مشروطه گیلان؛
 ۱۳. ورزش‌های قدیمی در گیلان؛
 ۱۴. ولایات دارالمرز ایران: گیلان.

همچنین دو کتاب **تاریخ گیلان و دیلمستان و رساله موسیقی بهجت‌الروح** از جمله نسخه‌های خطی بوده که رابینو با نوشتن مقدمه‌ای بر آنها و اضافه کردن توضیحاتی، آنها را چاپ کرده است. بنابراین مشخص شد که انگلیس زبده‌ترین افراد خود را به کار می‌گرفت تا از این طریق هم صحنه‌گردانی سیاسی کنند، هم تاریخ را به نفع انگلیس بنویسند، هم هژمونی اطلاعاتی برای دولت بریتانیا را رقم بزنند و در عین حال هیچ رد پایی از خود به جای نگذارند.

دو. آموزش زبانی فارسی، بخشی از معمای سلطه اطلاعاتی انگلیس

یکی از مقامات انگلیس که بخشی از فرایند سیطره اطلاعاتی انگلستان را فاش می‌کند، دنیس رایت است. به عنوان مثال دنیس رایت درباره مأموریت جدید سر گور اوزلی به عنوان افسر ارشد انگلیس در ایران می‌گوید: منافع جدید دولت انگلستان در ایران در تعلیماتی که تا هنگام عزیمتش از لندن به اوزلی داده شد کاملاً مشهود است: «برای کسب اطلاعات دقیق در باب ذخایر نظامی و مالی ایران، تولیدات عمده ... وضع کشاورزی و فنون مکانیکی و همچنین هر نوع اطلاعات موثق در باب رفتار، عادات و

رسوم، عایدات، کسب، تاریخ و باستان‌شناسی ایران» او باید از همه امکانات خود استفاده کند. اوزلی که از بنیان‌گذاران انجمن سلطنتی آسیایی است، به واسطه اشراف بر زبان فارسی به عنوان ایران‌شناسی برجسته شناخته می‌شود که مؤلف تذکره شعرای فارسی نیز است. نکته جالب اینکه به وی دستور داده شد تا ستادی برای این کار تشکیل دهد و نسخه‌های خطی عربی و فارسی را برای بریتیش میوزیوم خریداری کند. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۵)

همچنین دنیس رایت در اعترافی دیگر می‌گوید:

سایر سیاحان انگلیسی که سهم زیادی در معرفی ایران به جهان خارج داشتند، مأموران فرستاده شده از هند بودند که گاهی در جامه مبدل و اغلب آشکارا در این کشور جاسوسی می‌کردند و درباره مکان‌شناسی و سایر امور مربوط به کشوری که فکر می‌کردند روزی صحنه جنگ خواهد شد، اطلاعات لازم را گرد می‌آوردند. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۰۳)

از آنجایی که در آن هنگام زبان فارسی، زبان عمده مردم هند بود، بیشتر مقامات عالی رتبه کمپانی هند شرقی در اوایل خدمت خود آن را می‌آموختند. تدریس زبان فارسی در دو مدرسه کمپانی هند شرقی: کالج فورت ولیم کلکته (تأسیس ۱۸۰۰) و کالج هند شرقی حیدرآباد (تأسیس ۱۸۰۶) انجام می‌شد. (رایت، ۱۳۸۵: ۳۲)

بنابراین فراگیری زبان فارسی و مطالعه درباره ایران از جمله برنامه‌های مرسوم و متداول افسران و یروهای انگلیسی در هر دوره بود؛ چنان که دنیس رایت درباره سرجان ملکم می‌نویسد:

او در نخستین مأموریتش در ایران در سال ۱۸۰۰ از شیراز به پدرش نوشت که «همه ساعات فراغت را صرف پژوهش در تاریخ این کشور خارق‌العاده می‌کنم که با آن جز آشنایی اندکی نداریم». (رایت، ۱۳۸۵: ۲۰۴)

سه. تدوین منابع مهم تاریخی، خروجی رصد دقیق اطلاعاتی انگلیس

ناگفته پیداست که مطالعات سر جان ملکم تنها از روی تفنن نبوده، بلکه مطالعه بر روی ایران به عنوان کشوری عظیم بوده که بر سر راه هندوستان قرارداد و برای بریتانیا اهمیت بسیاری دارد. چنان که در ادامه دنیس رایت می‌نویسد که سرجان ملکم چند سال بعد یکی از مأمورانش را به نام سروان گرانت به سواحل مکران فرستاد تا تحقیق کند که آیا یک سپاه اروپایی (مثل فرانسه) می‌تواند از ساحل جنوبی ایران به هند نفوذ کند؟! پس از آن نیز سر جان ملکم دو افسر دیگر (سروان چالز کریستی و سروان هنری پاتینجر) را از بمبئی به مکران و خلیج فارس فرستاد. هر دو وظیفه داشتند تا از طبیعت و منابعی

که ممکن بود یک سپاه اروپایی از آن راه‌ها به هندوستان حمله کند را مشخص کنند. البته آنها با لباس مبدل و در قالب تاجر اسب در سواحل مکران پیاده شدند! آنها از هم جدا شدند و از بلوچستان تا هرات و سپس از اصفهان تا یزد و مناطق مرکزی ایران را شناسایی کردند. هم‌زمان سر جان ملکم برای سومین مأموریت خود به همراه نفراتش به ایران آمد. حاصل تلاش‌های این گروه در نتیجه رصد اطلاعاتی و شناسایی دقیق مناطق جغرافیایی مختلف ایران و آشنایی با آداب و سنن ایرانیان، چندین جلد کتاب با ارزش شد که تا مدت‌ها جزء بهترین منابع و مأخذ جغرافیایی ایران بود. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۰۵)

تذکره جغرافیایی امپراتوری ایران که توسط «سروان جان مکدونالد کینیر» از اعضای هیئت سرجان ملکم در سال ۱۸۱۳ منتشر شد، از جمله این منابع است.

همچنین دو سال بعد کتاب *تاریخ ایران* نوشته سر جان ملکم در دو جلد منتشر شد و کتاب قبلی سرجان ملکم را از لحاظ اطلاعات تاریخی تکمیل کرد. سپس در سال ۱۸۱۶ سفرنامه بلوچستان و سیستان نوشته پاتینجر توسط جان موری در لندن منتشر شد. همچنین در بین سال‌های ۱۸۱۲ تا ۱۸۱۹ سفرنامه جیمز موریه و سر گور اوزلی که پس از سرجان ملکم به ایران آمده بودند، منتشر شد. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۰۶)

دنيس رایت در کتاب *انگلیسیان در ایران* به‌طور مفصل ماجرای سفرهای «لایارد» به ایران را توضیح می‌دهد؛ به‌طوری‌که ذوق‌زدگی خود را از اکتشافات و اطلاعات بی‌نظیری که لایارد به دست آورده، نمی‌تواند کتمان کند. اما جالب این جاست که مدام سعی دارد تا لایارد را فقط گردشگری معرفی کند که سفرهای خود را تنها از سر علاقه انجام داده و هیچ ارتباطی به دولت انگلیس ندارد. او می‌نویسد:

ایرانیان در همان زمان و سال‌ها بعد دوست داشتند لایارد را مأمور سیاسی انگلیس بدانند که برای تحریک بختیاری‌ها علیه شاه فرستاده شده بود. برای آنان مشکل بود بپذیرند که مردی بدان جوانی به خاطر خودش درگیر چنان ماجراهایی شود و زندگیش را به خطر اندازد، ولی این کاری بود که او فقط به خاطر دل خودش کرد! (رایت، ۱۳۸۵: ۲۲۰)

بر اساس نوشته‌های دنيس رایت، اطلاعاتی که توسط عوامل انگلیس در سراسر ایران به دست می‌آمد، به صورت کاملاً محرمانه طبقه‌بندی می‌شد، سپس نمایندگان سیاسی انگلیس بر محتوای آن افزوده و تکمیل و به صورت محرمانه از آن استفاده می‌کردند. بعد از حضور لرد کرزن به عنوان نائب‌السلطنه هند، او در صدد برآمد تا بخشی از این اطلاعات را به صورت علنی و در قالب کتاب منتشر کند تا از این راه به عنوان میراث تاریخ‌نگاری انگلیسی برای مناطق مختلف هویت‌سازی کند و مردم با عینک انگلیس به گذشته خود نگاه کنند.

از همه مهم‌تر اعتراف دنیس رایت مبنی بر وجود کتاب‌هایی است که به‌صورت محرمانه منتشر شده و حاوی اطلاعات مهمی از ایران بوده است که بعداً با دستور لرد کرزن از حالت محرمانه خارج شده و عمومی شد.

تعدادی از اینان مقالاتی برای مجله انجمن سلطنتی جغرافیا یا کتاب‌هایی درباره سفرهایشان برای مطالعه عموم نوشتند. همچنین گزارش‌های محرمانه مفصل و دقیق برای شعبه جاسوسی حکومت هند فرستادند. این گزارش‌ها همراه با اطلاعات کنسول‌ها و منابع دیگر مبنای نقشه ایران سازمان نقشه‌برداری هند را تشکیل می‌داد. همچنین مواد خام را برای کتاب‌های مفصلی که تحت عنوان Gazetteer (راهنمای جغرافیایی) «فقط برای استفاده اختصاصی» یا «محرمانه» تهیه می‌شد، فراهم می‌کردند و بیشتر هند و سرزمین‌های همسایه را دربرمی‌گرفت. این راهنماها در اصل برای تهیه اطلاعات دقیق واقعی مورد استفاده برای فرماندهان نظامی در نظر گرفته شده بود و لرد کرزن هنگامی که نائب السلطنه هند شد، دامنه این کار را وسعت داد و حتی تهیه راهنمای جغرافیایی خلیج فارس را برای استفاده مأموران سیاسی انگلیس در منطقه خواستار شد.

سر دنیس رایت در ادامه این مطلب نکته مهمی را در پاورقی ذکر می‌کند:

Gazetteer of Persia اول بار در حوالی سال ۱۸۷۰ منتشر شد و چاپ‌های اصلاح شده آن هرچند وقت یک‌بار انتشار می‌یافت. رابینو جغرافیای کرمانشاه شاهکار لوریمر را تکمیل کرد.

Gazetteer of the Persian Gulf: Oman and Central Arabia (۱۹۰۸ - ۱۹۱۵) که بالغ بر ۵۰۰۰ صفحه می‌شود منبعی از اطلاعات جغرافیایی و تاریخی است. (رایت، ۱۳۸۵: ۲۲۱)

پروژه عظیم «فرهنگ جغرافیایی خلیج فارس» (Gazetteer of the Persian Gulf) که «جان گوردون لوریمر» (John Gordon Lorimer) آن را بر عهده گرفت و ۶ جلد مفصل از آن منتشر کرد، غرض آن معرفی دقیق مناطق حاشیه خلیج فارس همراه با جزئیات کامل جغرافیایی و تاریخی آن مناطق بود که امروزه در استان‌های خوزستان، بوشهر، هرمزگان و سیستان و بلوچستان قرار دارند و علاوه بر اینها قسمت‌های ساحلی چند کشور دیگر؛ یعنی عراق، عمان و عربستان را معرفی کرده است.

این پروژه با سفارش کمپانی هند شرقی و شخص لرد کرزن تهیه شد و لوریمر در زمان تهیه این کتاب، کارمند خدمات مدنی دولت انگلیسی هند بود و بعد از مدتی به عنوان کنسول انگلیس در بوشهر انتخاب شد. جلد اول این کتاب در ۱۶۲۴ صفحه در سال ۱۹۱۵ م از سوی دولت انگلیسی هند در شهر

کلکته منتشر شد و شماره‌های بعدی آن هم به تدریج منتشر شدند. ویژگی منحصر به فرد این کتاب در اطلاعات مفصلی است که از مناطق مختلف می‌دهد و حتی هر کدام از روستاها را به صورت یک مدخل جداگانه معرفی کرده و تعداد احشام و بز و گوسفند آنها را نیز درج کرده است.

البته باید اذعان داشت که عوامل انگلستان در جمع‌آوری اطلاعات مختلف نیز تبحر و پشتکار خیره‌کننده‌ای داشتند و به همین دلیل بر جوانب مختلف زندگی آنها اشراف یافته‌اند. نمونه‌ای از این مسئله را می‌توان در خلال نوشته‌های لرد کرزن درباره گفتگوی خود با امیرحسین خان می‌توان ملاحظه کرد.

لرد کرزن با اشاره به سخنان این خان قوچانی در مورد مقاومت سرسختانه در برابر قوای روس چنانچه قصد تصرف خراسان را داشته باشند، برای اثبات مزورانه بودن این اظهارات به نامه‌ای اشاره می‌کند که همین خان ده سال پیش به «گروود کف» روسی نوشته و در آن در مقام تعریف و تمجید روس‌ها خاطرنشان کرده بود: «مگر حضرت مسیح جدیدی ظاهر شود و ملتی به درستی و نیکی مردم روس پرورش دهد». (کرزن، ۱۳۸۷: ۱ / ۱۶۱)

البته اطلاعاتی که کرزن راجع به ایل‌ها و طوایف مستقر در بخش‌های جنوبی کشور بیان می‌کند، به مراتب وسیع‌تر و دقیق‌تر است که حاکی از اهمیت ویژه این مناطق برای استعمار بریتانیا دارد. او در فصل بیست و چهارم از کتاب خویش به بررسی وضعیت ولایات جنوبی ایران می‌پردازد که نشان از عمق دانسته‌های او درباره اقوام ساکن در این نواحی است. تاریخچه زندگی هر ایل و طایفه، نام سران و بزرگان، محل سکونت، میزان قدرت نظامی، روابط با حکام محلی و حکومت مرکزی و انبوهی از نکات و مسائل دیگر، همگی حاکی از آن است که انگلیسی‌ها برای تثبیت و گسترش پایه‌های نفوذ و قدرت خود در ایران و به ویژه مناطق جنوبی آن - که آن‌را میراث مشروع خود می‌انگاشتند - تا چه حد به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته و برای ایجاد ارتباط مطلوب خویش با ساکنان این مناطق به چه میزان تلاش کرده‌اند.

چهار. بهره‌برداری نهایی انگلیس از اشراف اطلاعاتی

ذکر این نکته لازم است که اطلاعات به دست آمده توسط انگلیسی‌ها را می‌توان در مجموع به دو بخش کلی تقسیم کرد:

نخست به منظور برقراری روابط دوستانه برای ایجاد نوعی وابستگی مالی، نظامی و فرهنگی به خود به‌طوری‌که قادر باشند در هر زمان از این وابستگان محلی در جهت اعمال فشار بر دولت مرکزی و پیشبرد اهدافشان در منطقه بهره گیرند.

اما بهره‌برداری دیگر انگلیسی‌ها از این اطلاعات گسترده، تسهیل سرکوب مقاومت‌هایی بود که در برابر نفوذ و حاکمیت بیگانگان میان ساکنان این مناطق شکل می‌گرفت و حتی گاهی به درگیری‌های

نظامی نیز کشیده می‌شد. استعمار انگلیس در طول زمان با جمع‌آوری اطلاعات درباره تعداد نفرات هر ایل، توان رزمی، نوع سلاح سبک و سنگین، ائتلاف‌ها و اختلافات میان طوایف، روحیات و خلیقات رؤسای هر قوم قادر بود طرح‌ها و برنامه‌های سرکوب‌گرانه خود را با دقت نسبتاً بالایی طراحی و اجرا کند.

خبرنگاران انگلیسی که عمدتاً برای روزنامه‌هایی مثل تایمز لندن فعالیت می‌کرده‌اند، جاسوسانی بوده‌اند که تمام هم و غم خود را صرف انجام وظیفه خود کرده‌اند. به عنوان مثال اسکرین در خاطرات خود از سفر همسر لوریم (سرکنسول انگلیس در کرمان) به ایران خبر می‌دهد که سردبیر روزنامه تایمز لندن در بصره است: همسر لوریم در ستاد سرپرسی سایکس موقعیت بسیار ممتازی کسب کرده بود و با سمت سردبیر تایمز بصره به کار اشتغال داشت. (اسکرین، بی‌تا: ۹۶)

ناگفته نماند که به تعبیر اسکرین، سرپرسی سایکس «افسر سیاسی کل منطقه خلیج» بوده است. او کسی است که نیروی تفنگچیان جنوب انگلیس را در مناطق جنوبی ایران تأسیس کرد و با انتقال خطوط تلگراف و کشیدن راه شوسه زمینه را برای فعالیت این نیرو - که بعداً به پلیس جنوب معروف شد - فراهم کرد. وظیفه پلیس جنوب حفاظت از منافع انگلستان خصوصاً نفت، در مناطق جنوبی ایران بود. اسکرین در مورد شخصیت او چنین اعتراف می‌کند: وی از خاصیت مردم‌شناسی برجسته‌ای برخوردار بود، زبان فارسی را با تسلط کامل صحبت می‌کرد و در رفتارها چنان با مهارت رفتار می‌نمود که من تصمیم گرفتم رفتار او را به عنوان نمونه و سرمشقی برای خود قرار دهم. (اسکرین، بی‌تا: ۱۰۲)

با این اوصاف سردبیر روزنامه تایمز چه خدمتی را باید به سایکس ارائه دهد که به تعبیر اسکرین در دستگاه او دارای موقعیتی ممتاز شود؟ چه خدمتی بزرگ‌تر از گردآوری اطلاعات و جاسوسی!

همین حرف را می‌توان در مورد سرهنگ ساویر نیز گفت. سرهنگ ساویر در سال‌های ۱۸۹۳ تا ۱۸۹۴ (۱۳۱۰ تا ۱۳۱۱ ق) از سوی حکومت هند بریتانیا برای بازدید و نقشه برداری، همراه با هیأتی نظامی به سرزمین بختیاری فرستاده شد. وی از مناطق مختلف بختیاری بازدید کرد و گزارش کاملی به نام «کوه‌های بختیاری و ایلام علیا» تهیه کرد و آن را در تاریخ هفتم مه ۱۸۹۴ (شوال ۱۳۱۱) در انجمن پادشاهی جغرافیایی قرائت نمود و چند ماه بعد همین گزارش را در جلد چهارم مجله جغرافیایی در لندن منتشر ساخت. او به هنگام گذشتن از مناطق بختیاری، بررسی‌های نظامی و نقشه برداری‌های اکتشافی مهمی انجام داد. (لایارد، ۱۳۶۷: ۲۵)

با مطالعه کتاب *ایران در آستانه مشروطیت* و تعریف و تمجیدهای لندون از سر آرتور هاردینگ (۱۸۵۹ - ۱۹۳۳ م) پی به اشراف اطلاعاتی هاردینگ نسبت به ایران می‌بریم:

سفیر فعلی انگلستان در تهران سر آرتور هاردینگ است. ما به حضور او در ایران

مفتخریم. در دستگاه دیپلماسی انگلستان نمونه چنین مردی کم یافت می‌شود ... به چند زبان صحبت می‌کند. در مدت چند ماه اقامت در تهران به زبان فارسی تسلط پیدا کرده و قادر است با روانی به زبان فارسی صحبت کند ... سر آرتور مشرق‌زمین و به خصوص ایران را کاملاً می‌شناسد ... پرکار و اهل مطالعه است ... سر آرتور ظرف چند ماه گذشته بیشتر از آنکه مردم خبر داشته باشند، برای نجات وجهه انگلستان و حفظ منافع بریتانیا تلاش کرده است ... مسئله ایران بسیار مهم‌تر از آن است که ما تصور می‌کنیم. در انگلستان حتی در محافلی که نباید، جهل عمیقی در مورد ایران وجود دارد، اما ما مردان بزرگی مثل سر آرتور داریم که می‌توانیم به خرد و درک آنها اعتماد کنیم. (لندور، ۱۳۹۲ الف: ۸۹)

یکی دیگر از منابع بسیار مهمی که نشان از اشراف اطلاعاتی انگلیس بر ایران است و از منابعی است که کمتر مورد توجه قرار گرفته، کتاب *Who's who in Persia* است.

در سال ۱۹۱۶ م (۱۲۹۵ ش) حکومت انگلیسی هند، کتابی با عنوان *Who's who in Persia*، به معنای «او کیست در ایران؟»، در معرفی رجال سیاسی و اجتماعی وقت ایران در شهر کلکته منتشر کرد. این کتاب به زبان انگلیسی در ۴۷۶ صفحه تدوین شده بود. عنوان «Who's who» یا «او کیست؟»، یک عنوان کلی و شناخته شده درباره انواع تراجم‌نگاری‌هایی است که با موضوعات مختلف به زبان انگلیسی منتشر می‌شود. این کتاب بخش مربوط به رجال ایران بود. محتویات این کتاب از سفارت و کنسولگری‌های انگلیس در نقاط مختلف ایران جمع‌آوری شده و هر کدام اطلاعات محدوده تحت مدیریت خود را بیان کرده بودند که مجموع آنها در این کتاب منتشر شده است.

دولت انگلیسی هند، این کتاب را در سال ۱۹۲۳ م (۱۳۰۲ ش) ویرایش کرد، نکات جدیدی به آن افزود، آن را کامل‌تر کرد و در دو شهر شیملا و دهلی در ۴ جلد و در مجموع ۶۸۶ صفحه منتشر نمود. جلد اول برای معرفی رجال مناطق خراسان، سیستان و قائنات در ۶۰ صفحه؛ جلد دوم برای معرفی رجال تهران در ۴۳۱ صفحه؛ جلد سوم برای معرفی رجال خوزستان، لرستان، اصفهان و بختیاری در ۴۵ صفحه؛ جلد چهارم برای معرفی رجال بلوچستان، کرمان، بندرعباس، فارس، یزد و لرستان در ۱۵۱ صفحه تنظیم و منتشر شد.

انگلیسی‌ها برای بار سوم در سال ۱۹۲۴ م (۱۳۰۳ ش) باز این کتاب را ویرایش کردند و شرح حال کسانی را که از قلم افتاده بود، اضافه کردند. این بار تمام جلدها را دوباره منتشر نکردند، بلکه بعد از تصحیح اغلاط و اضافه کردن نکات جدیدی که قرار بود به هر جلد ضمیمه شود، آنها را به صورت جداگانه در همان دو شهر، در ۱۸۱ صفحه منتشر کردند. ملحقات جلد اول در ۱۲ صفحه؛ ملحقات جلد دوم در ۱۱ صفحه؛

ملحقات جلد سوم در ۵ صفحه؛ ملحقات جلد چهارم در ۱۵۳ صفحه تدوین و منتشر شد. این چنین بود که انگلستان با اشراف اطلاعاتی کامل، منافع خود را در ایران حفظ کرد؛ انگلستان قواعد اشغال‌گری را می‌دانست و قطعاً یکی از ارکان اشغال‌گری، برتری علمی و اطلاعاتی است.

راه‌های مقابله با تاریخ‌نگاری انگلیسی

اهمیت تاریخ و تاریخ‌نگاری به ویژه تاریخ‌نگاری برای مهم‌ترین پدیده دنیای معاصر؛ یعنی انقلاب اسلامی را می‌توان در بیانات امامین انقلاب جستجو کرد. امام خمینی ره با ادبیاتی مانند «تاریخ، روشن‌گر نسل‌های آینده است» (امام خمینی، کلمات قصار امام، پندها و حکمت‌ها: ۱۷۶)، «تاریخ باید سرمشق ما باشد» (همان: ۱۷۶)، «قلمی فایده دارد که بیدارگر توده‌های مردم باشد» (همان: ۱۸۰) و «آن قدری که بشر از قلم‌های صحیح نفع برده است، از چیزی دیگر نبرده است و آن قدری که ضرر کشیده است، از چیزهای دیگر ضرر نبرده است» (همان: ۱۸۱) دلسوزان نسبت به انقلاب اسلامی را به جایگاه و اهمیت تاریخ و روایت صحیح از تاریخ توجه داده‌اند.

همچنین امام خامنه‌ای در دیدار با اعضای مرکز اسناد انقلاب اسلامی در تاریخ ۳۱ فروردین ۱۳۹۰ درباره اهمیت روایت تاریخ انقلاب اسلامی می‌فرماید:

مردم جهان عمدتاً اطلاعات دقیقی از تاریخ انقلاب اسلامی ایران ندارند، درحالی‌که در مورد تاریخ انقلاب‌های دیگر دنیا کتاب‌ها و رمان‌های متعدد و جذابی نوشته و ترجمه شده است.

واضح است که تاریخ‌نگاری‌های رقیب و روایت‌های آمریکایی و انگلیسی از تاریخ معاصر ایران به ویژه انقلاب اسلامی، به دنبال سیطره نگاه خود بر سایر روایت‌هاست؛ با توجه به تأثیری که تاریخ‌نگاری انگلیسی بر فضای رسمی و غیر رسمی تاریخ‌نگاری ایران داشته و همچنان دارد، اقداماتی جهت خنثی‌سازی این تأثیرات پیشنهاد می‌شود:

۱. تقویت رویکرد نقادانه نسبت به تاریخ‌نگاری انگلیسی در حوزه، دانشگاه و مجامع علمی. متأسفانه بسیاری از افراد در برخورد با منابع انگلیسی، دچار خودباختگی شده و به جای نقد منابع انگلیسی، از کنار آنها به سادگی عبور می‌کنند و کاملاً می‌پذیرند! باتوجه به سوگیری منابع انگلیسی نسبت به تاریخ، فرهنگ و هویت ایران، بجاست که دانش‌پژوهان و اساتید گرامی، با نگاه انتقادی به آنها بنگرند و درصدد نقد و بررسی آنها برآیند و نوع روایت آنها از تاریخ معاصر ایران را به چالش بکشند.

امروز، آزاد اندیشی در علم، خصوصاً در تاریخ و تاریخ‌نگاری که از علوم بنیادین محسوب می‌شود، گم‌شده مجامع علمی ماست؛ همچنان‌که مقام معظم رهبری در دیدار با نخبگان حوزه در ۲ آبان ۱۳۸۹ می‌فرمایند: «آزاد اندیشی خاصیت علمی بودن است و تحجر در میدان علم، اصولاً معنا ندارد!».

۲. پالایش کتاب‌های درسی از منابع انگلیسی

یکی از مواردی که اصلاح و پالایش آن از منابع بعضاً فاسد انگلیسی، ضرورت و حتی فوریت دارد، کتاب‌های درسی است. متأسفانه سایه تاریخ‌نگاری انگلیسی بر بخشی از کتاب‌های درسی ما، چه در مدرسه و چه در دانشگاه، سنگینی می‌کند. پیامد ادامه این روند، تربیت نسلی است که با پیشینه و هویت خود، یا بیگانه است و یا دچار سوء برداشت و قرائت ناقص است.

در ۱۴ اسفند ۱۳۶۷ امام خمینی (رحمه‌الله‌علیه) در نامه‌ای به آیت‌الله خامنه‌ای، رئیس وقت شورای عالی انقلاب فرهنگی، خواستار نظارت ایشان بر تدوین کتاب‌های تاریخ مدارس و دانشگاه‌ها و جلوگیری از تحریف تاریخ در کتب درسی شدند. علت این درخواست، نامه‌ای بود که از سوی حجت‌الاسلام سید حمید روحانی در انتقاد از محتوای کتاب‌های درسی تاریخ مدارس و دانشگاه‌ها برای امام ارسال شده بود. امام در پاسخ ایشان، چنین مکتوب کردند: «نامه جناب حجت‌الاسلام آقای سید حمید روحانی اختاری است برای همه آنانی که دل‌شان برای اسلام و انقلاب می‌تپد» سپس خطاب به آیت‌الله خامنه‌ای جمله‌ای را می‌نویسند که نشان از پالایش کتاب‌های درسی از نسبت‌های ناروا به علما و تحریف تاریخ است: «از حضرت‌تعالی که دلسوز اسلام و انقلاب هستید اکیداً می‌خواهم مسئولی برای رسیدگی به این امور گذاشته، تا در تمام این‌گونه موارد شما را در جریان بگذارد». و در انتهای نامه نیز از آیت‌الله خامنه‌ای می‌خواهند که «گزارش کار را به اینجانب بدهید». (امام خمینی، صحیفه امام: ۲۱ / ۲۹۶ - ۲۹۴)

۳. تقویت تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی

تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی رویکرد جدیدی در تاریخ‌نگاری معاصر ایران است که مبتنی بر انگاره‌های کلیدی و مهمی همچون حق‌طلبی، عدالت‌خواهی، معنویت‌گرایی، مقاومت، ایستادگی، ایثار و از خودگذشتگی، حماسه، خودباوری و اعتماد به نفس ملی است.

امام خمینی علیه‌السلام به عنوان بزرگ پرچم‌دار حق و حقیقت در تاریخ معاصر ایران، در حکمی که به حجت‌الاسلام و المسلمین سید حمید روحانی، در باب ضرورت تدوین تاریخ انقلاب اسلامی دادند، می‌نویسند:

امیدوارم بتوانید با دقت، تاریخ حماسه آفرین و پر حادثه انقلاب اسلامی بی‌نظیر مردم قهرمان ایران را بدان‌گونه که هست، ثبت نمایید.

ایشان در ادامه به نکته‌ای اساسی اشاره می‌کنند مبنی بر ثبت درست و صحیح وقایع، مسئله‌ای که انگلیسی‌ها در نقطه مقابل آن قرار دارند و تا آنجایی که بتوانند، تاریخ را باب میل خود، تحریف می‌کنند:

اکثر مورخین، تاریخ را آن‌گونه که مایلند و یا بدان گونه که دستور گرفته‌اند می‌نویسند، نه آن‌گونه که اتفاق افتاده است. از اول می‌دانند که کتابشان بنا است به چه نتیجه‌ای برسد و در آخر به همان نتیجه هم می‌رسند.

ایشان پس از توصیه به ثبت درست هدف قیام مردم، می‌نویسند:

امروز همچون همیشه تاریخ انقلاب‌ها، عده‌ای به نوشتن تاریخ پر افتخار انقلاب اسلامی ایران مشغولند که سر در آخور غرب و شرق دارند ... باید پایه‌های تاریخ انقلاب اسلامی ما چون خود انقلاب بر دوش پابرهنگان مغضوب قدرت‌ها و ابرقدرت‌ها باشد». (صحیفه امام، جلد ۲۱، ص ۲۳۹)

همچنان‌که بیان شد، امام خمینی محور ثبت تاریخ انقلاب را نیز خود مردم می‌دانند و این مسئله، درست در نقطه مقابل تاریخ‌نگاری انگلیسی قرار دارد؛ زیرا محور تاریخ‌نگاری انگلیسی، تقویت جریان استعمار و سرمایه داری است، نه مردم مظلوم و ستمدیده، امام در همین رابطه می‌نویسند:

شما باید نشان دهید که چگونه مردم، علیه ظلم و بیداد، تحجر و واپسگرایی، قیام کردند و فکر اسلام ناب محمدی را جایگزین تفکر اسلام سلطنتی، اسلام سرمایه‌داری، اسلام التقاط و در یک کلمه، اسلام آمریکایی کردند. (امام خمینی، صحیفه امام: ۲۱ / ۲۴۰)

همچنین مقام معظم رهبری حضرت آیت‌الله خامنه‌ای نیز نسبت به «تقویت حافظه تاریخی ملت ایران»، بسیار دغدغه دارند و بارها نسبت آن هشدار داده‌اند. ایشان در دیداری که با اقشار مختلف مردم در ۱۸ شهریور ۱۳۹۴ داشتند، فرمودند:

یکی از چیزهایی که بنده نگران آن هستم، این است که این نسل جوان بالنده ما که بحمدالله، هم آگاه و با بصیرت است، هم دارای انگیزه است، آماده به کار است، وسط میدان است، انقلابی است، به تدریج این حوادث مهم را، این عبرت‌های بزرگ دوران معاصر را از یاد ببرد؛ این کم‌کاری ما است، کم‌کاری دستگاه‌های مسئول است؛ این حوادث نباید کهنه بشود؛ حافظه تاریخی یک ملت نباید ضعیف بشود. اگر جوان‌های ما در سرتاسر کشور این حوادث را ندانند، تحلیل نکنند، عمق‌یابی نکنند، در شناخت کشورشان و در شناخت آینده دچار اشتباه خواهند شد. جوان‌ها باید این حوادث را درست بشناسند و بدانند که چه شد، چه اتفاق افتاد، چه کسی بود؛ اینها را باید جوان‌ها بفهمند.

همچنین ایشان در تاریخ ۲۰ آبان ۱۳۸۰ نسبت به تحریف وقایع تاریخی چنین هشدار دادند:

من به جوانان عرض می‌کنم، با تاریخ گذشته نزدیک کشورتان آشنا شوید؛ چون یکی از راه‌های فریب و اغواگری، تحریف تاریخ است که امروز متأسفانه این کار به وفور صورت می‌گیرد.

همچنین ایشان در دیدار با شورای مرکزی و کمیته‌های علمی همایش صدمین سالگرد مشروطیت، بر ضرورت تدوین تاریخ مشروطه تأکید کردند و فرمودند:

آنچه من بر آن اصرار دارم، مسئله تاریخ‌نگاری مشروطه است که از سال‌ها پیش با دوستان متعددی این را درمیان گذاشته‌ام و بحث کرده‌ام. ما واقعاً احتیاج داریم به یک تاریخ مستند قوی روشنی از مشروطیت. مشروطیت را باید درست تبیین کنیم که البته وقتی این تاریخ تبیین شد و در سطوح مختلف آماده شد - چه در سطوح دانش‌آموزی و دانشگاهی، چه در سطوح تحقیقی - پخش و منتشر خواهد شد.

بنابراین یکی از مطالبات و دغدغه‌های جدی امامین انقلاب در برخورد با روایت‌های ناقص از تاریخ معاصر ایران به‌ویژه تاریخ انقلاب اسلامی، تقویت تاریخ‌نگاری معاصر ایران و اهتمام ویژه به تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی است. قطعاً مهم‌ترین روشی که می‌توان منابع انگلیسی را از حجیت و مرجعیت انداخت، سنگین کردن وزن تاریخ‌نگاری انقلاب اسلامی در مقایسه با تاریخ‌نگاری انگلیسی و بیگانه است که البته نیاز به برنامه‌ریزی، تلاش و نقشه راه دارد.

نتیجه

همان‌گونه که نقش انگلستان در تحولات تاریخ معاصر ایران، قابل انکار و کتمان نیست، در تاریخ‌نگاری ایران نیز نقش انگلیس، قابل انکار نیست. انگلستان با تاریخ‌نگاری گسترده برای ایران، اهداف متعددی را دنبال می‌کند؛ از اشراف اطلاعاتی و نظامی بر ایران گرفته تا تطهیر چهره خبیث خود در حافظه تاریخی ملت ایران.

به عبارت دیگر می‌توان چنین بیان کرد که انگلیس به دنبال غلبه گفتمانی و تثبیت روایت مورد دلخواه خود در ذهن مخاطب است تا مخاطب، آن‌گونه قضاوت کند که او می‌خواهد! از این‌رو کسب اطلاعات دقیق و جزئی از سیاست، اقتصاد و فرهنگ ایران به جهت تشکیل یک نظام اطلاعاتی و آماری قوی برای تثبیت و تقویت سلطه، امری لازم و ضروری برای انگلیس است. به همین دلیل رویکرد عمده در تاریخ‌نگاری انگلیسی، غلبه نگاه منفعت‌گرایانه و استعماری همراه با

حذف و یا کم‌رنگ کردن جنایات انگلیس علیه مردم ایران است.

پاک کردن رد پای خود در تاریخ، ابهام و چند پهلوی سخن گفتن، لو ندادن مهره‌های اصلی انگلیس در ایران، خسته کردن مخاطب با نقل روایت‌های دست‌چند تاریخی، جابه‌جایی نظام اولویت‌ها در ذهن مخاطب نسبت به ایران و ... بخشی از اهداف تاریخ‌نگاری انگلیسی است.

انگلیسی‌ها همواره هیچ یک از جنایات خود علیه مردم ایران را بر عهده نگرفته‌اند و با فرافکنی و فرار رو به جلو، سعی در تطهیر خود در ذهن مخاطب کرده‌اند و این شیوه مرسوم است که در تاریخ‌نگاری انگلیسی به وفور به چشم می‌خورد.

آنها تا آنجایی که توانسته‌اند رد پای خود در حوادثی همچون قحطی بزرگ، قرداد ۱۹۱۹، کودتای اسفند ۱۲۹۹ و ... را پاک کرده‌اند و از جنایت‌کارانی همچون کرزن، چرچیل، کاکس، نورمن، آبرونساید و دیگران چهره‌ای موجه ساخته‌اند. اینجاست که نقد تاریخ‌نگاری انگلیسی به عنوان یکی از شعبه‌های تاریخ‌نگاری غربی و ضرورت تاریخ‌نگاری با نگاه انقلاب اسلامی، بیش از پیش اهمیت پیدا می‌کند.

برای تاریخ‌نگاری انگلیسی مؤلفه‌های بسیاری را می‌توان ذکر کرد که در متن حاضر دو مؤلفه مهم بیان شده است: نگاه صرفاً استعماری و منفعت‌طلبانه، اشراف اطلاعاتی و آماری دقیق.

منابع و مأخذ

- اسکرین، سر کلارمونت (بی‌تا). *جنگ جهانی در ایران*. ترجمه غلامحسین صالحیار. تهران: سازمان چاپ و انتشارات اطلاعات.
- براون، ادوارد (۱۳۹۷). *یک سال در میان ایرانیان*. ترجمه مانی صالحی. بی‌جا: اختران.
- بیشوب، استاک، لینچ، لایارد، ویلسون (۱۳۷۱). *سیری در قلمرو بختیاری و عشایر بومی خوزستان*. ترجمه مهرباب امیری. بی‌جا: فرهنگسرا.
- پوربختیار، غفار (۱۳۸۲). *مأموران و مسافران انگلیسی در سرزمین بختیاری*. فصلنامه تاریخ روابط خارجی. ۴ (۴). ۴۲-۵.
- چرا چرچیل در ایران منفور نیست؟ مصاحبه مشرق‌نیوز با یعقوب توکلی در آدرس: mshrg.h.ir/653018
- داوری، رضا (۱۳۸۶). *درباره غرب*. تهران: هرمس.
- رابینو، لویی (۱۳۶۳). *دیپلمات‌ها و کنسول‌های ایران و انگلیس*. ترجمه غلامحسین میرزا صالح. بی‌جا: نشر تاریخ ایران.

- رایت، سر دنیس (۱۳۸۵). *انگلیسیان در ایران*. ترجمه غلامحسین صدری افشار. تهران: اختران.
- سایت دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله العظمی خامنه‌ای به نشانی: farsi.khamenei.ir
- شهبازی، عبدالله (۱۳۶۹). *ظهور و سقوط سلطنت پهلوی*. تهران: انتشارات اطلاعات.
- شهبازی، عبدالله (۱۳۷۷). *زرسالاران یهودی و پارسی، استعمار بریتانیا و ایران*. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی.
- عبداللهی، میثم (۱۳۹۳). *آیت‌الله‌العظمی خمایی: جریان مشروعه‌خواهی گیلان و رهبر آن در نهضت مشروطه*. بی‌جا: صحیفه معرفت.
- عبداللهی، میثم (۱۳۹۷). کارنامه رایینو، نایب کنسول انگلیس در رشت. *فصلنامه مطالعات تاریخی*. ۱۶. (۱). ۸۱-۴۶.
- قربان‌پور، فرشاد (۱۳۹۰). زندگی و زمانه رایینو. *فصلنامه پیام بهارستان*. ۴ (۲). ۹۹۰-۹۵۹.
- کرزن، جورج ناتانیل (۱۳۸۷). *ایران و قضیه ایران*. ترجمه غلامعلی وحید مازندرانی. تهران: علمی و فرهنگی.
- لایارد، سر اوستون هنری (۱۳۶۷). *سفرنامه لایارد یا ماجراهای اولیه در ایران*. ترجمه مهرباب امیری. بی‌جا: وحید.
- لندور، آرنولد هنری ساویچ، ۱۳۹۲ الف، *ایران در آستانه مشروطیت*. ترجمه علی‌اکبر عبدالرشیدی. تهران: انتشارات اطلاعات.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله، ۱۳۸۹، *صحیفه امام*. تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- موسوی خمینی، سید روح‌الله، ۱۳۹۱، *کلمات قصار، پندها و حکمت‌ها*. تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی..
- *Gazetteer of the Persian Gulf, Oman and Central Arabia*, Vol. I: Historical, J. G. Lorimer, superintendent government printing india, calcutta, 1915.
- *Who's who in Persia*, Calcutta General Staff, India, Calcutta, 1916.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی